

MİLENYUM SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ'NİN DEĞİŞEN GÖRÜNÜMÜ

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

Özet

1990'lar boyunca stratejik işbirliği çerçevesinde şekillenmiş olan Türkiye-İsrail İlişkileri, milenyum sonrası dönemde ciddi bir nitelik değişimine uğramıştır. Türkiye'nin yeni dış politika stratejisi ekseninde Ortadoğu'yu tehdit üzerinden değil işbirliği temelinde anlamlandırması, iki ülke ilişkilerinin nitelik değiştirmesinin en önemli nedenidir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan bakış açısını değiştirmesi, Türkiye ile İsrail arasında ortak tehdit üzerinden yapılandırılmış olan stratejik işbirliğini anlamsız kılmıştır. Çıkarların farklılaşması, Türkiye ile İsrail'i birbirlerinden uzaklaştırmıştır ve iki ülke ilişkilerini çatışmaya endekslemiştir. Ancak, ABD'nin Ortadoğu Politikası'nda çok büyük bir öneme sahip olan Türkiye-İsrail İlişkileri'nde önümüzdeki dönemde bir iyileşmenin yaşanması beklenebilir. Suriye Krizi'nin küresel bir problem haline gelmesi, İran'ın bölgeye yönelik politikaları ve Arap Baharı'nın bölge konjonktüründe yarattığı değişim, ABD'nin de baskısıyla, iki ülkeyi yeniden müttefiklik ilişkisi kurmaya zorlayabilir. Ne var ki, bu değişimin yaşanabilmesi için, İsrail'in Filistin Meselesi'nin çözümü noktasında adım atması ve Mavi Marmara Baskını sonrasında Türkiye'nin ortaya koyduğu şartlar bağlamında elini taşın altına koyması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Stratejik İşbirliği, Ortadoğu, Filistin, Mavi Marmara Baskını, Arap Baharı.

CHANGING OUTLOOK OF TURKISH-ISRAELI RELATIONS AFTER THE MILLENNIUM

Abstract

Turkey-Israeli Relations, which shapened within the frame of strategic alignment in the 1990s, has undergone a serious change in feature, after the millennium. Making sense of the Middle East in the context of cooperation rather than conflict after the paradigm shift in Turkish Foreign Policy is the underlying reason of this situation. Diversifying interests make Turkish-Israeli relations disclosed by the issue of conflict. However, we can expect a recovery in Turkish-Israeli Relations, which is vital for the Middle Eastern strategy of the US, in the forthcoming period. Syrian Problem, Iran's region-specific policies and the conversion that the Arab Spring creates in regional outlook will make Turkey and Israel to form a new alliance by the leverage of the US. Nevertheless, Israel must take steps in the case of Palestine and shoulder the responsibility for the fulfilment of the Turkish conditions that has been revealed after the Gaza Flotilla Raid.

Keywords: Strategic Alignment, Middle East, Palestine, Gaza Flotilla Raid, Arab Spring.

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Türkiye ve İsrail, Arap nüfusun demografik anlamda üstünlüğe sahip olduğu Ortadoğu'da, Arap kimliği ve kültürü üzerine temellendirilmemiş iki ülke konumundadır. Her iki ülke de Soğuk Savaş döneminden bu yana ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefikleridir. ABD'nin bu iki ülke ile çok yakın siyasal, askeri ve ekonomik ilişkileri bulunmaktadır. Yüzyıllar boyu Ortadoğu'ya hâkim olmuş bir imparatorluğun tarihsel devamı olan Türkiye, her ne kadar o dönemki siyasal etkinliğinde olmasa da, sahip olduğu bilgi birikimi ve sosyo-kültürel yakınlık gibi faktörler çerçevesinde Batı Dünyası ile Ortadoğu arasında bir köprü olma potansiyeline sahiptir. I. Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrasında noktalanan bir sürecin sonunda Filistin topraklarında yeni kurulmuş bir devlet olan İsrail ise, Türkiye'nin aksine, Ortadoğu halkları ile çatışmaya dayalı bir ilişki türü geliştirmiş ya da geliştirmek zorunda kalmış ve bulunduğu coğrafyaya yabancılaşmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik ortağı olarak bilinen İsrail, bu ülkeden aldığı geniş çaplı askeri, teknolojik ve ekonomik yardımlar ile bu ilişkinin niteliğini doğrular mahiyette bir görünüm arz etmektedir. İsrail'in izlediği güvenlikçi ve çatışma yoğun dış politika stratejisi, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası nezdinde bazı sorunların doğmasına yol açsa da, ABD, bu ülkenin kendisine olan bağlılığını teyit etmekte ve İsrail'in güvenlik sorunlarını kendi güvenlik sorunlarına eklemleyebilmektedir. İsrail'in aksine, Türkiye'nin ABD ile olan müttefikliği ise stratejik işbirliği çerçevesinde şekillenmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve NATO'nun kuruluşu sonrası yaptığı tercih ile ABD ile müttefik haline gelen Türkiye, Soğuk Savaş esnasında Ortadoğu'ya yönelik olarak izlediği edilgen dış politikaya karşın, güvenilir bir müttefik olduğunu birçok kez ispatlamıştır. Sosyo-kültürel yakınlık ve din gibi unsurları kamu diplomasisi uygulamalarına eklemleyen ve ekonomik/teknolojik paylaşımlar ile yatırımlar ekseninde kurgulanan karşılıklı bağımlılık zincirlerini içselleştiren Türkiye'nin yeni dönem Ortadoğu politikası, ABD için çok önemlidir. Afganistan ve Irak işgallerinin olumsuz etkileri ile İsrail'i önceleyen dış politikası nedeniyle, Ortadoğu halkları nezdinde olumsuz bir görünüme sahip olan ABD, müttefiki Türkiye'nin milenyum sonrası yaptığı Ortadoğu açılımı üzerinden elde ettiği toplumsal meşruiyeti kullanarak, bölge halkları nezdindeki görünümünü pozitif çevirmeyi amaçlamaktadır. Yani İsrail'in aksine, Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'ya nüfuz edebilme noktasında elini rahatlatacak bir arabulucu konumundadır.

Türkiye, ABD nezdinde, İsrail'in izlediği çatışmacı politikanın Ortadoğu halkları üzerinde yarattığı anti-Amerikan izlenimi silebilecek önemli bir güç olarak görülmektedir. Yani İsrail, mevcut dış politika uygulamalarını sürdürdüğüçe, ABD'nin Ortadoğu halkları ile ilişki kurabilme noktasında

Türkiye'ye olan ihtiyacı ve bağımlılığı sürecektir. Türkiye de, hem bu durumun farkında olduğu için hem de izlediği dış politika stratejisi gereği, İsrail ile ilişkileri ikinci plana atabilme alternatifini kullanabilmektedir. ABD, bu durumdan rahatsız olsa da, Arap Baharı'nın Ortadoğu genelinde yarattığı siyasal ve toplumsal değişim dalgası çerçevesinde Türkiye'ye olan bağımlılığı arttığı için Türkiye-İsrail gerginliğine fazlaca müdahil olmamayı tercih etmektedir.

Makale başlığında yer alan ve çalışmanın üzerinde duracağı zaman dilimini niteleyen milenyum, Latince bir sözcüktür ve "bin yıla eşit" bir zaman dilimini ifade etmektedir. Çalışma bağlamında bahsedilen milenyum ise 2000 yılından sonraki dönemi, yani üçüncü milenyumun başlangıcını betimlemektedir. Yani bu makale, 2000 yılı öncesine de vurgu yapmakla birlikte, esas itibarıyla 2000 yılından bugüne kadar geçen süreyi ele alacaktır.

Bu çalışmada, öncelikle yeni dönem Türk Dış Politikası üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise Türkiye-İsrail İlişkileri'ndeki konjonktürel gerginliğin nedenleri her iki taraf açısından tarihsel süreç bağlamında değerlendirilecek ve ilişkilerin niteliğine ve geleceğine dair öngörülerde bulunulacaktır. Çalışmanın ana fikri, ABD'nin Ortadoğu stratejisi anlamında müttefikliğine çok değer verdiği bu iki ülkenin ilişkilerinin, bundan sonraki süreçte de bölgesel koşullar/gereklikler ve güvenlik kaygılarına paralel olarak inişli-çıkışlı bir gelişim seyri izleyeceğidir. İki ülke arasında süregelen mevcut anlaşmazlığın giderilebilmesi ve ilişkilerin normal seyrine kavuşturulabilmesi için İsrail ve ABD'nin ciddi bir çaba göstermesi gerektiği de çalışmanın ulaştığı sonuçlardandır.

I. Türk Dış Politikası'nda Değişim

Soğuk Savaş döneminde NATO'nun SSCB sınırındaki ileri karakolu işlevini gören Türkiye, bu dönemdeki dış politika stratejisini de çift kutuplu sistemin öngörülerine ve kendi coğrafi konumuna göre oluşturmuştu.¹ SSCB sınırında yer aldığı ve bu aktörün sistemsel hegemonya alanında bulunan ülkeler tarafından çevrelendiği için Kafkasya, Balkanlar ve Karadeniz Havzası çerçevesinde yeterli diplomatik etkinliği gösteremeyen Türkiye, tıpkı kendisi gibi NATO üyesi olan Yunanistan ile olan ilişkilerini dahi, iki ülke arasında süregelen siyasal sorunlar nedeniyle çatışma ile anlamlandırmıştı.² Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca, güneyinde yer alan bu geniş coğrafyaya yönelik edilgen bir tutum sergilediği belirtilebilir. Hatta bu bölgeye ilişkin politika uygulamalarının ve yaklaşımının da özellikle de ABD ve İngiltere'nin

¹ Tarık Oğuzlu, "Turkey's Eroding Commitment to NATO: From Identity to Interests", *The Washington Quarterly*, Cilt 35, Sayı 3, Yaz 2012, ss. 153-164.

² F. Stephen Larrabee, "Greek-Turkish Relations in an Era of Regional and Global Change", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 12, Sayı 4, 2012, ss. 471-479.

oluşturduğu strateji bağlamında şekillendiği söylenebilir. Yani, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin tutumu da edilgen bir mahiyet taşıyordu.³ Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerinin bu denli zayıf olmasında, uluslararası sistem çerçevesinde süregelen rekabet ve Osmanlı'nın son dönemine ait olumsuz imgelerin önemli rolü olmakla birlikte, Türk dış politikası yürütücülerinin de payı vardır. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca, komşu coğrafyalara açılmanın beraberinde getirebileceği sistemik risklerden ve çatışma ihtimalinden çekinmiştir. SSCB sınırında yer alan bir ülke olarak, bu risklerle tek başına mücadele etmek zorunda kalabileceği çekincesi, dış politika uygulamalarını, özellikle de Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımı olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin, Soğuk Savaş boyunca, Ortadoğu'ya açılım göstermemesinin en önemli nedenlerinden biri de ideolojiktir.⁴ Nitekim Türkiye kendisini yakın çevresinden soyutlamayı ve yüzünü yalnızca Batı'ya dönmeyi tercih etmiştir. Ne var ki, bu tercih, yakın çevresi ile ilişkiler noktasında çok ciddi avantajları olan Türkiye'yi bulunduğu coğrafyadan soyutlamış ve sahip olduğu potansiyeli kullanamama noktasına getirmiştir. Hâlbuki cumhuriyetin ilk yıllarında bu hataya düşülmemiştir. Bu dönemde, Türkiye, Balkan Antantı'na paralel olarak Sadabad Paktı'nı da hayata geçirmiş ve Türkiye'nin aynı zamanda bir Ortadoğu ülkesi olduğunu da kabul ederek komşu ülkelerle ilişkileri geliştirme hedefine yönelmişti.⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türkiye'nin izlediği dış politika bağlamında ciddi bir değişime gitmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Zira Türkiye artık SSCB sınırındaki garnizon konumunu yitirmiştir ve yeni dönemde izleyeceği dış politika tartışmaya açılmıştır. Hatta yeni dönemde eski öneminde olmayacağını iddia eden analizler de yapılmıştır. Soğuk Savaş boyunca NATO'nun sistemik öngörülerine eklenen ve edilgen bir dış politika anlayışına yaslanan Türkiye, NATO üyesi olması ile anlaşılan ve AB üyeliğini yegâne dış politika hedefi haline getirmiş tek boyutlu dış politikadan uzaklaşması gerektiğini 1990'ların ilk yarısında anlamıştır.⁶ AB ve ABD'nin de teşvikiyle SSCB'nin boşalttığı coğrafyada ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerle diplomatik, siyasal ve ekonomik bağımlılık ilişkileri oluşturabilmeyi ön plana koyan ve bölgesel liderlik öngören söylemler

³ Alan Makovsky, "The New Activism in Turkish Foreign Policy", *SAIS Review*, The Washington Institute, Kış/İlkbahar 1999.

⁴ Özlem Demirtaş Bağdonas, *A Poststructuralist Approach to Ideology and Foreign Policy: Kemalism in the Turkish Foreign Policy Discourse*, Central European University Department of International Relations and European Studies, Unpublished Doctoral Dissertation, Budapest, 2008.

⁵ Nicholas Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 83-95.

⁶ Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, Sayı 1, 2000, ss. 169-182.

üzerinden hareket eden Türkiye, bu dönemde de Ortadoğu'ya açılım noktasında gerekli iradeyi gösterememiştir. Hatta Türkiye'nin Ortadoğu politikasının, Körfez Krizi, PKK Sorunu ve İran ile olan ideolojik ve siyasal/bölgesel rekabet nedeniyle güvenlikçi bir çizgide seyrettiği söylenebilir. Kürt sorunu üzerinden kendisini meşrulaştıran⁷ ve ayrılıkçı bir söylem öngören PKK'nın, Türkiye'yi güneyden çevreleyen Irak, İran ve Suriye ile olan bağlantıları da Türk Dış Politikası'nın Ortadoğu'yu güvenlikleştirmesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. AB üyelik sürecinin yadsınamaz etkisi ve 1990'lar boyunca süregelen koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık da Türk Dış Politikası'nın tutarlı bir çizgiye oturmasını engellemiştir.

Türk Dış Politikası'ndaki asıl değişim ise milenyum sonrası dönemde yaşanmıştır. 2002 yılında iktidara gelen ve muhafazakâr-demokrat çizgide bir siyasal hareket olduğunu vurgulayan AKP'nin ortaya koyduğu siyasal değişimin en önemli ayağı dış politika olmuştur.⁸ 11 Eylül saldırıları ve Afganistan ile Irak'ın işgali sonrası adı yalnızca çatışma ile anılan bir bölge haline gelmiş olan Ortadoğu, yeni dönem Türk Dış Politikası'nın en önemli sacayağı haline gelmiştir.⁹ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun komşu coğrafyalarla kurulacak iyi ilişkiler üzerinden Türkiye'nin bölgesel ve küresel algısını değiştirmeyi hedefleyen ve dış politikada çok boyutluluğu özendiren doktriner yaklaşımı, Türk Dış Politikası'nın ihtiyaç duyduğu kuramsal boyutun da dış politikaya eklenmesini sağlamıştır.¹⁰ Yeni dönem Türk Dış Politikası; tarih, kimlik ve paylaşılan kültürel/dinsel değerler üzerinden ifadesini bulan ve sosyal konstrüktivist kuramın toplumsal öngörülerini ile kuramsallaştırılmış bir görünüm arz etmektedir. Türkiye, kendisini çevreleyen coğrafyalara ilişkin olarak içselleştirmiş olduğu bilgi birikimi ve sosyo-kültürel avantajlarını, sahip olduğu toplumsal, siyasal ve diplomatik gelişmişlik ve kabiliyet ekseninde kamu diplomasisi uygulamaları çerçevesinde yakın çevresine yansıtmaktadır. Yani Türkiye, Nye'in vurguladığı yumuşak güç kuramına da dış politika uygulamalarında önemli bir rol atfetmektedir.¹¹ Güvenliği toplumsal anlamda yorumlayan sosyal konstrüktivizm ile toplumsal farkındalığa dayalı olarak etki yaratan yumuşak güç kuramının birleştirildiği noktada, Türkiye'nin sahip olduğu bilgi birikimi, güç ve potansiyel açık bir

⁷ Doğu Ergil, "The Kurdish Question in Turkey", *Journal of Democracy*, Cilt 11, Sayı 3, 2000, ss. 122-135.

⁸ Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Since 2002: Between a Post-Islamist Government and a Kemalist State", *International Affairs*, Cilt 83, Sayı 1, 2007, ss. 289-304.

⁹ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate From the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008, ss. 3-20.

¹⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2012.

¹¹ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

şekilde ortaya konabilmektedir. Türkiye, komşu coğrafyalara yönelik olarak kullanabileceği etkin bir kuramsal çerçeveye sunan karşılıklı bağımlılık zincirleri oluşturabilme anlayışını da sahip olduğu ekonomik, teknolojik ve ticari üstünlük çerçevesinde yapılandırmaya çalışmaktadır.

Yeni Türk Dış Politikası'nın en temel hedefi, Türkiye'nin, konumlandığı coğrafyada etkin bir bölgesel lider¹² ve küresel işleyiş üzerinde etkisi olabilecek dengeleyici bir aktör olmasıdır. Bu dış politika yaklaşımında Ortadoğu önemli bir rol oynamaktadır. Ortadoğu'ya yönelik olarak izlenen dış politika stratejisi, toplumlara hitap edebilecek ortak sosyo-kültürel unsurlar ve toplumsal kimliklerin şekillenmesinde çok büyük bir rol oynayan dine verilen referans üzerinden yürütülmektedir.¹³ Türkiye'nin izlediği bu politika, İsrail ve İran gibi Arap olmayan ve bölgeyi kendi siyasal gerçeklikleri ve özellikle dinsel/mezhepsel kimlikleri çerçevesinde güvenlikleştiren bölgesel aktörler ile ilişkilerini ise olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak Türk Dış Politikası yürütücülerinin bu noktada resmin bütününe bakmayı tercih ettiklerini görüyoruz. Türkiye'nin, bölge ülkelerine örnek alınacak bir model olarak sunulması;¹⁴ sahip olunan ekonomik güce eklenen ve karşılıklı bağımlılık zincirleri oluşturmayı hedefleyen ekonomik işbirliği anlayışının, sosyo-kültürel yakınlık ve sahip olunan siyasal sistem ile birleştiği noktada yumuşak güç uygulamaları çerçevesinde etkin bir şekilde anlamlandırıldığını göstermektedir. Yine de, izlenen dış politikanın ne denli etkili olabileceği Arap Baharı sonrasında çok daha iyi anlaşılacaktır.¹⁵ Zira Arap Baharı'nın beraberinde getirdiği çatışmacı ilişkiler ağı ve sistemik kutuplaşma belirtileri, sahip olunan yumuşak güce ve ekonomik bağımlılık ilişkilerine dayalı dış politika stratejisinin sert gücün hâkim olduğu bir bölgesel konjonktürde ne denli etkili olabileceğini ortaya koyacaktır.

II. Tarihsel Süreç Bağlamında Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail İlişkileri tarihsel süreç içerisinde birçok kez gerginliğe eklenmiştir. Ancak, Türkiye'de yaşanan iktidar değişiminin ardından bu gerginliğin dozunun arttığını ve süreklilik arz eden bir görünüme evrildiğini görüyoruz.¹⁶ Aslında bu iki ülke arasındaki ilişkileri ele alırken, ABD'yi

¹² Katinka Barysch, "Can Turkey Combine EU Accession and Regional Leadership?", *Centre For European Reform*, Policy Brief, Ocak 2010.

¹³ Giray Sadık, "Magic Blend or Dangerous Mix? Exploring the Role of Religion in Transforming Turkish Foreign Policy From a Theoretical Perspective", *Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 3, 2012, ss. 293-317.

¹⁴ Kemal Kirişçi, "Turkey's Demonstrative Effect and the Transformation of the Middle East", *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 2, 2011, ss. 33-55.

¹⁵ Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest", *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, ss. 45-63.

¹⁶ Hasan Kösebalaban, "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is Its Strategic

önemli bir faktör olarak görmemiz gerekmektedir.¹⁷ ABD için bu denli önemli olan bu iki ülkenin ilişkileri, her daim çatışma ile anılandırılmaz. Ancak siyasal/toplumsal çatışma unsuru, Türkiye-İsrail İlişkileri'nin tarihine yabancı bir husus da değildir. Nitekim Türkiye'nin 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan ve Filistin topraklarının Yahudiler ve Araplar arasında taksim edilmesini öngören plana karşı çıktığını ve bu bağlamda Araplar ile aynı kampta yer alarak ret oyu kullandığını biliyoruz. Yani Türkiye, başlangıçta İsrail'in kurulmasına karşı çıkmıştır. Ancak İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi ve bu bağımsızlığın başta ABD ve SSCB olmak üzere birçok devlet tarafından tanınmasının ardından, ABD'nin de çabalarıyla, Türkiye'nin İsrail'e bakışı değişmiştir. Türkiye, İsrail'i 28 Mart 1949'da resmen tanımıştır. Müslüman ağırlıklı bir nüfus barındıran Türkiye, İslam Dünyasında İsrail'in bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur.¹⁸ Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye-İsrail İlişkileri'nin gelişimini etkileyen birkaç önemli faktör bulunmaktadır. SSCB tehdidini yakından hissettiği için NATO üyesi olmayı hedefleyen Türkiye'nin siyasal ve askeri anlamda ABD'ye yakınlaşması ve ABD'nin de Türkiye'yi, İsrail ile müttefiklik ilişkileri geliştirmeye zorlaması bunlardan en önemlisidir. Her iki ülkenin de Batı tarzı siyasal ve ekonomik gelişim modelini benimsemeleri de bir diğer önemli unsurdur. Türkiye'nin Arap dünyasına ait olmaması ve laik bir yönetim anlayışına sahip olmasının da İsrail'in Türkiye'yi potansiyel bir müttefik olarak görmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye-İsrail İlişkileri'nden krizin eksik olmadığını söylemiştik. Nitekim ilk kriz, Arap milliyetçiliğinin Nasır tarafından canlandırılmasının ardından, Türkiye ve İngiltere tarafından kurgulanan Bağdat Paketi'ne giren Irak'ın, bu milliyetçilik dalgasından da etkilenecek İsrail karşıtı birtakım maddelerin Bağdat Paketi'ni oluşturan antlaşmaya girmesini sağlaması ile yaşanmıştır. Türkiye'nin Irak tarafından ortaya konan bu tavrı kabul etmesi, İsraililer tarafından, Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında Arap tezlerine destek verdiği şeklinde algılanmıştır. Süveyş Bunalımı sırasında, İsrail'in, İngiltere ve Fransa ile birlikte geliştirdiği bir plan doğrultusunda Mısır'a saldırması da Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Bu olay sonrasında Türkiye, Kasım 1956'da Tel Aviv Büyükelçisi'ni geri çekmiştir. Ne var ki, ilişkilerin seviyesinin maslahatgüzarlık seviyesine düşürülmesi¹⁹ de ABD tarafından koordine edilen stratejik ilişkilerin devamına engel olmamıştır.

Significance?", *Middle East Policy*, Cilt 17, Sayı 3, Güz 2010, ss. 36-50.

¹⁷ Stephen J. Flanagan ve Samuel J. Brannen, "Turkey's Shifting Dynamics: Implications For US-Turkey Relations", *CSIS Report*, Haziran 2008, s. 12.

¹⁸ David Kushner, "Before and Beyond the Freedom Flotilla: Understanding Turkish-Israeli Relations", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Cilt 4, Sayı 3, 2010, s. 21.

¹⁹ Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Orta Doğu Etiüleri*, Cilt 2, Sayı 2, 2011, ss. 142-143.

Nitekim Türkiye, İsrail Başbakanı David Ben-Gurion tarafından oluşturulan ve Arap olmayan devletlerin yer aldığı çevresel paktta yer almıştır. 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı da Türkiye-İsrail İlişkileri'ni olumsuz yönde etkilemiştir. 1969 yılında Mescid-i Aksa'nın yakılması girişimi, Türkiye-İsrail İlişkileri'nde yeni bir gerginliğin fitilini ateşlemiştir. 1967'de yaşanan savaş esnasında Arap devletlerinin yanında yer alan Türkiye, 1973 yılındaki Yom-Kippur Savaşı'nda tarafsızlığını açıklasa da, uygulamada Arap devletlerini desteklemiş ve bu devletlere silah taşıyan Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına dahi izin verirken, İsrail'e yardım edecek ABD uçaklarının İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermemiştir. Türkiye'nin, Yaser Arafat liderliğindeki Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü 1975 yılında Filistin'in resmi temsilcisi olarak tanınması ve bu örgüte 1979 yılında Ankara'da temsilcilik açma izninin verilmesi, İsrail'in Türkiye'ye yönelik güvenlik kaygılarını zirve noktasına çıkarmıştır. İsrail'in bu hamleye cevabı ise Kudüs'ü başkent ilan etmek olmuştur. İsrail'in bu hamlesi sonrası ise, Türkiye bu ülkedeki diplomatik temsil düzeyini ikinci kâtipliğe kadar indirmiştir.²⁰

Aslında Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin İsrail ile ilişkiler noktasında sistemik gereklilikler ve toplumsal tepki dalgaları arasında kaldığı söylenebilir. NATO'nun SSCB sınırındaki garnizonu olan Türkiye, ABD ile siyasal, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek zorundaydı. Bu, kendi güvenliği için yapması gereken bir zorunluluktur. İsrail ise, ABD'ye adeta göbeğinden bağlı olan bir ülkedir ve bu ülkenin güvenliği ve refahı, ABD'nin bölgedeki kırmızı çizgisini oluşturmaktadır.²¹ Bu gerçeklik ortada iken, Türkiye'nin, İsrail ile ilişkilerini müttefiklik seviyesine çıkarması anlaşılabilir bir tutumdur. Ne var ki, Türkiye, laik bir ülke olsa da nüfusunun çok büyük bir bölümü Müslümandır ve İsrail'in Müslüman Araplar ile yaptığı mücadele Türk toplumunda derin bir infial uyandırmaktadır. Türkiye, Soğuk Savaş boyunca, yakından hissettiği Sovyet tehdidi nedeniyle İsrail ile belli alanlarda stratejik işbirliği geliştirmek zorunda kalmıştır. Ancak devletin geliştirdiği bu politika, Türk toplumunun önemli bir bölümü tarafından meşru görülmemiş ve içselleştirilmemiştir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde var olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkması durumunda Türkiye ile İsrail arasındaki ABD destekli stratejik ilişkilerin anlamsız bir hale geleceği ve toplumsal tepki dalgasının bu ilişkinin devamlılığını olumsuz yönde etkileyebileceği görülüyordu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrası ise, Türkiye-İsrail İlişkileri'nin, beklenenin aksine 1990'lar boyunca altın dönemini yaşadığını görüyoruz.²² Bunun en önemli nedeni ise Türkiye'nin güvenlikçi dış politika

²⁰ Türel Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 1, 2010, ss. 9-24.

²¹ James Petras, *The Power of Israel in the United States*, Clarity Press, Atlanta, 2006.

²² Gökhan Bacık, "The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited", *Arab Studies*

stratejisine dayalı olarak içselleştirdiği yeni tehdit algısı ve bu algı çerçevesinde İsrail'i konumlandığı yeni pozisyonudur.

İki ülke arasında 1990'lı yıllarda inşa edilen işbirliğinin arkasında yatan kuramsal çerçeve, Kenneth Waltz'un "güç dengesi" yaklaşımından ziyade, Stephen Walt tarafından realist bir çerçevede kuramsallaştırılmış olan "tehdit dengesi" anlayışı ile Randall Schweller'in ortaya koyduğu ve ittifakları aktörlerin çıkarları bağlamında değerlendiren yaklaşımın araçsallaştırılması ile ortaya çıkmıştır.²³ Nitekim Türkiye-İsrail İlişkileri, konumlanılmış olan bölgeden kaynaklanan tehditler temelinde inşa edilmiş ve daha sonrasında paylaşılan çıkarlar bağlamında sürdürülmüştür. Türkiye'nin bölgeye yönelik güvenlikçi bakış açısından uzaklaşması ve tehdit olarak gördüğü aktörler ile kurulacak işbirliği tabanlı ilişkileri bir fırsat olarak görmeye başlaması sonrasında, 1990'lı yıllarda, altın çağını yaşamış olan Türkiye-İsrail İlişkileri, çatışma tabanlı bir görünüm kazanmıştır. Ne var ki, 1990'lı yıllarda altın çağını yaşamış olan Türkiye-İsrail İlişkileri'nin isimlendirilmesinde de birtakım problemlerle karşılaşmıştır. İki devlet arasındaki ilişkinin bir ittifak olduğunu kaydeden yorumlar yapılsa da ittifak sözcüğünün genel itibarıyla askeri bir anlamlandırma çerçevesinde ele alınması iki ülke arasındaki ilişkinin ittifak olarak anlamlandırılmasını engellemektedir. İkili ilişkilerde askeri boyut, 1996 yılında imzalanan antlaşma çerçevesinde de görüldüğü üzere, çok önemli bir rol oynamıştır. Ancak iki devlet arasında ortak bir savunma antlaşmasının bulunmaması ve tehdit olarak görülen ülkeler ile girilecek askeri çatışmalar bağlamında resmi bir savunma işbirliğinin oluşturulmamış olması, iki ülke arasındaki ilişkinin askeri ittifak olarak adlandırılmasını engellemektedir. Bu nedenle, Türkiye-İsrail İlişkileri 1990'lı yıllar boyunca stratejik ittifaktan ziyade stratejik işbirliği ya da yakınlaşma olarak görülmelidir. İki ülke ilişkileri, hiçbir zaman stratejik ortaklık çerçevesinde görülmemiştir. Aslında ABD ve İsrail'in en önemli hedefi, Türkiye-İsrail İlişkileri'ni stratejik ortaklık çerçevesinde şekillendirebilmektir.²⁴ Ancak İsrail'in Müslüman Araplara karşı izlediği politikalar ve Filistin Meselesi'nin Türk toplumunda uyandırdığı İsrail karşıtı tutum, ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine yükseltilebilmesinin önüne geçmiştir. Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in 1994 yılında yaptığı açıklamada da üzerinde durulduğu üzere, 1990'lar boyunca Türkiye-İsrail İlişkileri askeri, siyasal ve ekonomik konular üzerinden işletilen bir stratejik işbirliği girişimidir.²⁵

Quarterly, Cilt 23, Sayı 3, Yaz 2001, ss. 49-50.

²³ Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, s. 158.

²⁴ *Ibid.*, s. 159.

²⁵ Efraim Inbar, "The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and Its International Ramifications", The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, *Middle East Security and Policy*

Türkiye-İsrail İlişkileri'nin 1990'lar boyunca gelişim göstermesinin birtakım nedenleri vardır. Bu nedenler de yukarıda açıklamaya çalıştığımız tehdit algılarının ortaklaşması ve çıkar uyumlaşması ile doğru orantılıdır. İsrail ile Filistin arasındaki ilişkilerin 1990'ların başından itibaren bir yumuşama dönemine girmiş olması ve barış umutlarının artması bu nedenlerden birincisidir. İkinci neden ise, tüm dünyada, özellikle de ABD Kongresi'nde Türkiye aleyhtarı propaganda girişimlerine hız veren Ermeni ve Rum lobilerine karşı Yahudi lobisinin desteğini alabilme gayretidir. Üçüncü önemli unsur, PKK'ya karşı mücadelede İsrail'in desteğinin alınmak istenmesi ve PKK'nın özellikle Suriye ve İran'dan aldığı desteğe karşı güçlü bir müttefiki yanına alabilme anlayışıdır. Türk Hükümetleri'nin mevcut rejime en önemli tehdit olarak algıladıkları “siyasal İslam” a karşı verilen mücadelede İsrail'i doğal bir müttefik olarak görmeleri de 1990'lar boyunca Türkiye-İsrail İlişkileri'nin zirve noktasına ulaşmasında etkili olmuştur.²⁶

Ne var ki, milenyum sonrası dönemde ilişkilere hâkim olan işbirliği ikliminin ortadan kalktığını ve çatışma tabanlı bir görünümün oluştuğunu açıkça görüyoruz. Bu durumun hem Türkiye hem İsrail hem de küresel ve bölgesel dengelerden kaynaklanan birtakım nedenleri bulunmaktadır.

III. Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Bölgesel Gerginliğe

Son dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri'nde gerginliğin arttığını ve gelinen süreçte Türkiye'nin İsrail'deki diplomatik temsilciliğinin ikinci kâtiplik seviyesine kadar indirildiğini görüyoruz. Bu gerginliği yaratan ve tırmanmasını sağlayan birçok önemli faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlileri, Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliği sonrası yeni hükümetin dış politikada komşu ülkeleri önceleyen ve onların birer güvenlik tehdidi olarak algılanmasını önlemeyi hedefleyen yeni dış politika stratejisi²⁷ ile İsrail'de iktidarın genel itibarıyla “aşırı sağcı” parti ve liderlerin kontrolünde kalmış olmasıdır.

Türkiye-İsrail İlişkileri 2000 sonrası genel itibarıyla gerginlik ve çatışma çerçevesinde betimlenebilir.²⁸ 2000 yılında El-Aksa İntifadası'nın başlaması ve özellikle 2001 yılında Ariel Şaron önderliğindeki Likud'un İsrail'de iktidara gelmesi, gerginliğin fitilini ateşleyen gelişmeler olarak görülebilir. Yine, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Kuzey Irak'taki Kürt

Studies, Sayı 89, Şubat 2011, ss. 2-4.

²⁶ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, “The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization”, *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 2, 2012, ss. 99-120.

²⁷ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Policy Brief*, Sayı 32, Mayıs 2009.

²⁸ Efraim Inbar, “Israeli-Turkish Tensions and Beyond”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 8, Sayı 3, Güz 2009, ss. 39-47.

gruplar ile İsrail arasındaki siyasal işbirliği söylentilerinin Türk kamuoyunda yarattığı gerginlik, Türkiye'nin, İsrail'in elindeki nükleer silahları İran'ın nükleer programına ilişkin gerginliğin oluşmaya başladığı bir dönemde ön plana sürmesi ile tırmanmıştır. İsrail'in Hamas liderleri Şeyh Yasin ve Abdülaziz Rantisi'yi öldürmesi sonrası iyice artan siyasal gerginlik, Türkiye'yi ziyaret etmek isteyen İsrail Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na randevu verilmemesi ile diplomatik kriz aşamasına geçiş yapmıştır. Ne var ki, Türkiye, Tezkere Krizi sonrası gerilen ilişkileri düzeltmek, PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetleri noktasında ABD'nin desteğini alabilmek, ABD Kongresi'ndeki soykırım odaklı Ermeni propagandasını boşa çıkarabilmek ve özellikle de AB ile ilişkiler noktasında ABD'nin desteğini alabilmek için, İsrail'le ilişkilerini biraz olsun düzeltmesi gerektiğini anlamıştır. Önce Türk Dışişleri Bakanı'nın ardından da Başbakan Erdoğan'ın İsrail'i ziyaret etmesi ve ikili ilişkilerin önemini vurgulaması bu anlamda önemli bir konjonktürel değişime işaret etmiştir. Hatta bu temasın ardından Türkiye'nin, İsrail ile Suriye arasındaki müzakerelerde arabulucu ülke olması dahi gündeme gelmiştir. Ancak bu işbirliği süreci fazla sürmemiştir. İsrail'in tehdit algıladığı Hizbullah'ı zayıflatabilmek için 2006 yılında Lübnan'a düzenlediği operasyon, Türkiye-İsrail gerginliğinin fitilini yeniden ateşlemiştir.²⁹

Komşularını tehdit olarak görmektense onlarla işbirliği yapmayı öngören ve bu bağlamda tarihsel, sosyo-kültürel ve dinsel/mezhеспel yakınlık içerisinde olduğu Arap Ortadoğusunu bir uygulama alanı olarak konumlandıran Türkiye, İsrail'in uyguladığı güvenlikçi dış politika çizgisinin kendi çıkarları ile uyumlaşmadığını gördüğü noktada bu ülke ile olan ilişkilerini çatışma tabanında yeniden tanımlamıştır. İsrail'in, Aralık 2008'de Gazze'ye düzenlediği "Dökme Kurşun Operasyonu"na şiddetle karşı çıkan Türkiye'nin tepkisini açıkça dile getirmesi, Ocak 2009'da Davos'ta tüm dünyanın gözleri önünde yaşanan "one minute" krizi sonrası Türkiye kamuoyunda yükselen İsrail aleyhtarlığı ve son olarak 31 Mayıs 2010'da yaşanan Mavi Marmara Olayı, Türkiye-İsrail İlişkileri'nin tarihinin en kötü dönemine girmesini beraberinde getirmiştir.³⁰ Bu noktada, Türk Hükümeti'nin yeni dış politikası gereği Arap Ortadoğusunu etki altına alma ve böylece küresel dengeleri etkileyebilen bölgesel bir aktör olabilme anlayışı önemli bir unsurdur. Ne var ki, İsrail hükümetlerinin Filistin Sorunu'nun çözümü noktasında adım atmamak istememesi ve Filistinli aktörleri şiddet ve baskı ile yıldırmaya yönelik tutumları da ilişkilerin kopmasında önemli bir rol oynamıştır. Arap Ortadoğusunun İsrail'e karşı tutumu ve son dönemde Arap Baharı'nın yarattığı

²⁹ Anthony H. Cordesman et al., *Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War*, CSIS Press, Washington, 2007.

³⁰ Can Kasapoğlu, "The Turkish-Israeli Relations in 2013: Modest Expectations", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, ss. 10-20.

bölgesel konjonktür de Türkiye-İsrail İlişkileri'nin çatışma tabanlı olarak anlamlandırılmasında birer katalizör görevini görmüştür.

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri çatışma tabanına oturtmasına etki eden birkaç önemli faktör bulunmaktadır. Birinci faktör, daha önce de vurguladığımız üzere Türkiye'de AKP eliyle kurgulanan dış politikadır. 1990'lı yıllarda İran, Suriye ve Irak gibi devletlerden algıladığı tehdidin, İsrail'in, Arap Ortadoğusuna ilişkin çevrelenmişlik psikozu ile birleştiği noktada bu ülkeyle ilişkilerini ortak çıkarlar ekseninde yapılandıran Türkiye, kamu diplomasisine dayalı yumuşak güç uygulamaları ve karşılıklı ekonomik bağımlılık ile anlamlandırdığı yeni dış politika paradigmasında Arap Ortadoğusuna çok büyük bir önem atfetmektedir.³¹ Bu çerçevede Arapların siyasal ve toplumsal bir nefret unsuru olarak kendi kimliklerine eklediği ve Filistin Meselesi ile özdeşleştirilmiş İsrail'e karşı, ağırlıklı olarak söylem, gerektiğinde de Mavi Marmara Krizi sonrası görüldüğü üzere eylem düzeyinde ötekileştirme anlayışı Türkiye-İsrail İlişkileri'nin çatışmacı bir görünüme bürünmesinde etkili olmuştur. İsrail'in 2006 yılında Lübnan'da üslenen Hizbullah'a karşı giriştiği askeri operasyon ile tam manasıyla başladığını söyleyebileceğimiz bu ötekileştirme girişimi, Türk toplumunu Müslüman Araplar ile aynı paydada birleştirmeye ve İsrail'e karşı sosyo-kültürel ve dinsel bir onlar-biz ayrımı inşa etmeye yöneliktir. Bu politikanın daha çok Sünni Araplar ile birlikte hareket etmeyi hedeflediği ve İran faktörü nedeniyle Şii Araplar ile ilişkilerin yeterli etkinliğe ulaştırılmadığı söylenebilir.³²

2002 yılında iktidara gelen AKP, kendisini muhafazakâr-demokrat bir parti olarak görmektedir. Ne var ki, AKP'nin üzerine temellendirildiği siyasal anlayış, gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse de 1990'lar boyunca laikliğe bir tehdit olarak algılanmış ve sürekli bir gözetim altında tutulmuştur. Siyasal İslam tehlikesi nedeniyle AKP'den önceki dönemlerde birçok siyasal parti kapatılmış ya da yasaklanmıştır.³³ AKP ise, özellikle 1990'larda yaşanan siyasal İslam odaklı cadı avında Türkiye'deki iktidar çevreleri ve güç odaklarıyla müttefiklik ilişkisi içerisinde olduğunu bildiği İsrail'i dışlamayı aynı zamanda kendi siyasal geleneğinin yerine getirmesi gereken bir görev olarak algılıyor olabilir. Zira parti tabanında bu görüş yaygın bir kabul görmektedir. AKP'nin kontrolündeki Türk Hükümeti, İsrail ile geliştirilmiş olan stratejik işbirliğini ve Türkiye'nin bu ülkeye olan siyasal ve askeri bağımlılığını, “eski Türkiye” olarak ötekileştirmekte ve halk iradesinin siyasal

³¹ Şaban Kardaş, “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?”, *Middle East Policy*, Cilt 17, Sayı 1, Bahar 2010, ss. 115-136.

³² Sean Kane, “The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq”, *United States Institute of Peace*, Special Report, Sayı 276, Haziran 2011.

³³ Angel Rabasa ve F. Stephen Larrabee, “The Rise of Political Islam in Turkey”, *RAND Corporation*, 2008, ss. 37-47.

arenaya sağlıklı bir şekilde yansımadığını düşündüğü bir vesayet döneminin ürünü olarak algılamaktadır.³⁴ Bu nedenle, Türkiye içerisinde vesayet rejimi kurmakla suçladığı grupları tasfiye ederken, İsrail ile olan ilişkileri de bölgesel konjonktür ve uluslararası dengeleri gözetenek ve kendi siyasal anlayışına uygun olarak yeniden anlamlandırmaya gitmiştir.

Filistin Meselesi'nin bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve İsrail'in bu yönde hiçbir adım atmaması da Türkiye'nin İsrail'e olan bakışını olumsuz etkilemiştir. İsrail'de çözüm karşıtı ve güvenlikçi anlayışın temsilcisi aşırı sağcı partilerin iktidara gelmesi ve bu ülkenin, gerek Batı Şeria'da, gerekse de Gazze'de, Filistinli Arapları yok sayan bir tutum içerisine girerek birçok kez askeri seçeneğe başvurması, Filistin Meselesi'ni Ortadoğu açılımının en önemli bileşeni olarak gören Türkiye'yi İsrail'den uzaklaştırmıştır. Aralık 2008 tarihli Dökme Kurşun Operasyonu ve Kasım 2012 tarihli Bulut Sütunu Operasyonları'na gösterilen yoğun tepki ve Ocak 2009'da Davos'ta Erdoğan ile Peres arasında yaşanan Filistin odaklı tartışma,³⁵ Türkiye'nin Filistin Meselesi'ni kendisi için araçsallaştırdığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri çatışma tabanlı olarak anlamlandırmasının bir diğer nedeni de aşırı sağcı bir çizgide seyreden İsrail Hükümetleri'nin³⁶ Türkiye'nin yeni dönem Ortadoğu politikasına olan tepkilerini tavizsiz ve rencide edici bir şekilde ortaya koymalarıdır. Bu tutumun arkasında Türkiye'nin İsrail'i kendi dış politika paradigması çerçevesinde ötekileştirmek istemesinin yanı sıra, İsrail'deki aşırı sağcı parti ve liderlerin kendi toplumsal tabanlarını korumayı ve büyütmeyi arzulamaları yatmaktadır. Türkiye'nin "alçak koltuk krizi" ve "Mavi Marmara Baskını" gibi olaylar neticesinde İsrail tarafından zor durumda bırakılması, Türkiye'ye dair sistemsel algıyı olumsuz yönde etkilemiştir. Ne var ki, İsrail'in bu tutumu, mağduriyet psikolojisi üzerinden Türkiye'nin Arap Ortadoğusu ile yakınlaşmasının ve siyasal meşruiyet elde etmesinin de önünü açmıştır. Yani Türkiye, İsrail ile ilişkiler bağlamında tırmandırılan krizi Ortadoğu'ya yönelik yumuşak güç tabanlı politika uygulamalarına eklememeyi tercih etmiştir.

ABD Hükümeti ile İsrail arasında, özellikle Filistin Meselesi çerçevesinde süregelen gerginlik ve anlaşmazlıklar da Türkiye'nin İsrail ile gerginliği tırmandırma seçiminde etkili bir faktör olmuştur.³⁷ Nitekim İsrail

³⁴ Ibid., ss. 51-75.

³⁵ Bezen Balamir Coşkun, "Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, ss. 28-34.

³⁶ Lorenzo Kamel, "Israel Remains on the Right: The Historical Reasons Behind a Long-Established Political Supremacy", *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers, Sayı 6, Şubat 2013.

³⁷ Dov Waxman, "The Real Problem in US-Israeli Relations", *The Washington Quarterly*, Cilt 35, Sayı 2, Bahar 2012, ss. 71-87.

Hükümeti'nin Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e yeni yerleşim yerleri inşa etmesi ve Gazze üzerine düzenlediği operasyonlar, aynı hükümetin İran'a yönelik askeri operasyon istemi ile birleştiği noktada Obama Hükümeti'ni zor durumda bırakmıştır. Zira ABD, Afganistan ve Irak Operasyonları'nın yarattığı ekonomik ve toplumsal kriz ortada iken, İran gibi bir devlete askeri bir operasyon düzenlemeyi düşünmemektedir. Bunun yanı sıra, ABD, Filistin Meselesi'nde çözümün adresi olmayı ve böylece başta Ortadoğu olmak üzere tüm dünyaya sistemik hegemonyasını yeniden kanıtlamayı arzulamaktadır. Arap Baharı'nın Ortadoğu'da geniş çaplı değişimleri beraberinde getirdiği ve Suriye Krizi'nin küresel aktörlerin de dâhil olduğu uluslararası bir meseleye dönüştüğü bir sırada, İsrail'in, ABD'nin Ortadoğu politikasında çok büyük bir öneme sahip olan Türkiye'ye karşı izlediği tavizsiz tutum Obama yönetimini de rahatsız etmektedir. Türkiye ise, ABD ile İsrail arasında uluslararası politikaya ve özellikle de Ortadoğu'ya yönelik olarak ortaya çıkmış bu görüş ayrılığından yararlanarak, ABD'nin tepkisini çekmeden, İsrail'e yönelik kontrollü bir gerginlik politikası izlemekte ve böylece Araçlar nezdindeki toplumsal ve siyasal meşruiyetini arttırmaktadır. Filistin'de, hem El-Fetih hem de Hamas'ın Türkiye'yi çözüm sürecinde çok önemli bir dayanak noktası olarak görmeleri de bu noktada önemlidir. ABD'nin, Türkiye'yi, Ortadoğu'ya açılım noktasında çok önemli bir aktör olarak görmesi³⁸ ve Türkiye'nin Ortadoğu halkları nezdinde elde edeceği toplumsal/siyasal meşruiyet üzerinden bu bölgeyi kendi sistemsel hegemonyasına eklemeyi arzuluyor oluşu da bu ülkenin Türkiye-İsrail gerginliğine fazlaca müdahil olmamasını beraberinde getirmektedir.

Türkiye, İsrail'deki siyasi partilerin Filistin Meselesi, Hamas'a yaklaşım, yerleşimciler sorunu ve İran gibi konuları birer ulusal güvenlik meselesi olarak içselleştirdiklerini gördüğü için, İsrail'de barışçıl bir değişimin yaşanabileceği konusunda oldukça umutsuzdur. Gerçekten de İsrail politikasında etkin olan en önemli partilerin ve liderlerin Ortadoğu barışı ve İran konularını güvenlik penceresinin dışında ele almaktan kaçındıklarını görüyoruz.³⁹ İktidarda bulunan Likud (Konsolidasyon/Tahakküm) ve Yisrael Beitenu (Evimiz İsrail)'nin yanı sıra, Ocak 2013 seçimlerinde ciddi bir çıkış yakalayan Naftali Bennett ve partisi Habayit Hayehudi (Yahudi Evi), Filistin Meselesi ve İran konusunda Likud ve Yisrael Beitenu'dan farklı düşünmüyor.⁴⁰ Bennett de, tıpkı Netanyahu-Lieberman ikilisinde olduğu gibi Hamas ve İran'ı

³⁸ Moshe Ma'oz, "The Arab Spring and the New Geo-Strategic Environment in the Middle East", *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 4, 2012, s. 22.

³⁹ Ali Oğuz Dirioz, "Erken Seçime Giden İsrail'deki Siyasi Görünüm ve Son Dakika Sürprizleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, ss. 30-39.

⁴⁰ Naftali Bennett, "The Israel Stability Initiative: A Practical Program for Managing Israeli-Palestinian Conflict", Erişim Tarihi: 15 Mart 2013, <http://www.onestateisrael.com/wp-content/uploads/2012/03/The-Israel-Stability-Initiative-Naftali-Bennett.pdf> .

savaşılması gereken birer düşman olarak görüyor. Seçimlerin en büyük sürprizi olarak gösterilen Yesh Atid (Gelecek Var)'in lideri Yair Lapid⁴¹ ise seçim kampanyasında dış politikaya fazlaca vurgu yapmamıştır. Zira Lapid çok iyi bilmektedir ki, İsrail toplumu dış politika hususunda güvenlikçi çizgiden fazlaca sapmak istememektedir. Kendisini merkezde konumlandırmayı seçen Yesh Atid, Filistin Sorunu çerçevesinde iki devletli çözümden yana olmasına karşın bu hususu fazlaca seslendirmemektedir. Lapid'in ordu hayranlığı ve Filistin liderliğine güvenemediğini açıklaması ise onun ve partisinin Likud, Yisrael Beitenu ve Yahudi Evi'nin dış politika çizgisinden çok da uzakta olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı durum İşçi Partisi (Mifletet HaAvoda HaYisraelit) için de geçerlidir. Shelly Yachimovich'in liderlik koltuğuna oturması sonrası dış politika çizgisini barış ve karşılıklı anlayış çerçevesinde değiştirmesi beklenen bu partinin anlayışı da söylem bazında sağ partilerden pek de farklı değildir. İsrail siyasetinde dış politika konusunda ortaya çıkan bu tıkanıklık ve değişimin reddi üzerine kurgulanan bölgesel yaklaşım, dış politikasını değişim yönünde farklılaştıran Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.

İsrail'in de Türkiye ile ilişkilerini gerginlik ve çatışma ekseninde anlamlandırmasının kendisine özgü birtakım nedenleri bulunmaktadır. AKP'nin iktidara gelmesinin ardından, Türkiye'nin dış politika stratejisinde geniş çaplı bir değişime gitmesi ve daha önce tehdit olarak gördüğü Ortadoğu'yu bölgesel liderlik hedefleyen dış politikasının merkezine yerleştirmesi en önemli neden olarak görülmelidir. İsrail, Türkiye'nin Arap Ortadoğusu ve Arap Baharı'na kadar olan dönemde İran ile olan geliştirmiş olduğu bölgesel işbirliğinden hoşlanmamıştır. Arap Baharı öncesinde, Türkiye'nin, İsrail tarafından düşman olarak addedilen İran ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini "model ortaklık" seviyesine yükseltme çabaları, İsrail'in çevrelenmişlik kaygılarını arttırmış ve bu ülkenin Ortadoğu'da yalnız olduğu gerçeğinin bir kez daha altını çizmiştir. Türkiye'nin, İsrail'den hazzetmeyen Ortadoğu halkları bağlamında toplumsal ve dolayısıyla siyasal meşruiyet elde etmek için İsrail karşıtı söylemler de kullanmış olması, İsrail'in Türkiye'ye olan yaklaşımını olumsuz yönde etkilemiştir.

İsrail'in Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz anlamda etkileyen bir diğer faktör, Türkiye'nin Filistin Sorunu çerçevesinde Arap tezlerine kayıtsız şartsız destek vermeye başlamasıdır. El Fetih ile olan ilişkilerin gelişim göstermesinin yanı sıra, İsrail tarafından bir terör örgütü olarak görülen Hamas ile olan ilişkilerin müttefiklik çerçevesinde anlamlandırılmaya çalışılması

⁴¹ Gallia Lindenstrauß, "There is a Future and Turkish-Israeli Relations", *Hürriyet Daily News*, 29 Ocak 2013.

İsrail'in Türkiye'ye olan bakışını farklılaştırmıştır. Türkiye'nin Hamas ile olan ilişkileri o denli iyi durumdadır ki, Arap Baharı sonrası merkezini Suriye'den taşımak isteyen Hamas için Türkiye seçeneği dahi gündeme gelmiştir.⁴² Türkiye'nin İsrail'in Gazze'ye düzenlediği operasyonları en sert şekilde kınayan ülkelerden biri olması⁴³ ve özellikle Batı Şeria'daki yerleşimler noktasında uluslararası anlamda gündem yaratma çabası içerisine girmesi İsrail'in Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum izlemesine neden olmuştur.

Türkiye'nin ABD ile doğrudan ilişki kurmayı istemesi, yani İsrail'in diplomatik, siyasal ve askeri anlamdaki aracılığını ortadan kaldırmayı arzulaması da İsrail'in Türkiye'ye yaklaşımını olumsuz etkilemiştir. Nitekim özellikle 1990'lar boyunca İsrail'in Türkiye-ABD İlişkileri'nde çok önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Türkiye ile İsrail arasında stratejik bir işbirliği, hatta uzun vadede bir stratejik ortaklık yaratmak isteyen ABD'nin İsrail ile birlikte geliştirdiği bu politika, Türkiye tarafından değişikliğe uğratılmak istenmiştir. Türkiye'nin uygulama alanına koyduğu ve yakın çevresi ile ilişkileri işbirliği bağlamında anlamlandırmayı hedefleyen dış politika yaklaşımı İsrail'e olan bağımlılığı azaltmıştır. Irak Savaşı esnasında ve sonrasında Türkiye'nin ihtiyacı doğrultusunda kısa bir süreliğine yeniden canlandırılmış olan bu bağlantı, ABD'de Obama'nın iktidara gelmesinden sonra tamamıyla ikinci plana itilmiştir. Obama Yönetimi'nin Ortadoğu'da cereyan eden gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin dış politika anlayışından yararlanmak istemesi, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri İsrail'e olan bağımlılığından önemli ölçüde uzaklaştırmıştır. Kuşkusuz bu durum İsrail'de büyük bir hayal kırıklığına neden olmaktadır.

Türkiye'nin, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de giriştiği eylemleri ve genel itibarıyla Filistin Meselesi çerçevesinde izlediği tutumu eleştiren en önemli uluslararası aktör haline gelmesi de İsrail'de güvenlikçi dış politika çizgisinde hareket eden parti ve liderlerin işine yaramaktadır. Yani İsrail'de sağ radikalizmin güçlenmesi Türkiye'nin bu ülkenin izlediği politikalara karşı olan tepkisini açığa çıkarırken, Türkiye'nin bu politikalara karşı ortaya koyduğu tutum, aynı zamanda, İsrail'deki sağ radikalizmi ve güvenlikçi dış politika çizgisini besler hale gelmiştir. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos'ta İsrail devletine yönelik yaptığı açıklama ve yine Erdoğan'ın, siyonizmi "ırkçılık ve bir insanlık suçu" olarak gören beyanı,⁴⁴ İsrail'in

⁴² International Crisis Group, "Light at the End of Their Tunnels? Hamas and Arab Uprisings", *Middle East Reports*, Sayı 129, Ağustos 2012.

⁴³ The Jerusalem Post, "Turkey Condemns Israeli Airstrikes on Gaza Strip", 16 Kasım 2012, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=292189> . *Press TV*, "Turkey Slams Israeli Airstrike Near Syrian Capital", 4 Şubat 2013, <http://www.presstv.ir/detail/2013/02/04/287160/turkey-condemns-israel-attack-in-syria> .

⁴⁴ *Haaretz*, "At UN Conference, Erdogan Calls Zionism Crime Against Humanity", 28 Şubat

Türkiye'ye yönelik tavrının çatışma tabanlı olarak şekillenmesine katkı sağlamaktadır.

31 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleşen Mavi Marmara Baskını'nın uluslararası arenada İsrail'i düşürdüğü durum da bu ülkenin Türkiye'ye yönelik duruşunu olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biridir. Nitekim İsrail'in "insani yardım maksadıyla" Gazze'ye ilerleyen yardım gemisine düzenlediği askeri operasyon sonucu 9 sivilin hayatını kaybetmiş olması, tüm dünyanın tepkisini çekmiştir.⁴⁵ İsrail, bu operasyonla NATO üyesi ve ABD müttefiki bir ülkeye karşı askeri unsurlar kullanmış ve "saldırgan" bir ülke olarak özellikle Batılı ülkelere de yaftalanmıştır. Türkiye'nin, Gazze Ablukası'na yönelik uluslararası tepkiyi arttırmak ve İsrail'i köşeye sıkıştırmayı hedefleyen planı da, önemli kayıplar pahasına da olsa, başarılı olmuştur.

İsrail'in Türkiye'ye dair olumsuz bir algı oluşturmasının bir diğer nedeni de Türkiye'de iktidarda bulunan parti ve kadrolara yönelik olumsuz yaklaşımdır. 2002 sonrası Türkiye'nin Müslüman kimliğine sahip çıkması ve geliştirdiği dış politika söylemi çerçevesinde bir referans olarak kullanması⁴⁶ İsrail'i kaygılandırmaktadır. İsrail, Türkiye'de iktidarda olan partiyi oluşturan kadroların, Türkiye ile İsrail'in stratejik işbirliği içerisinde oldukları 1990'lı yıllarda Türk hükümetleri tarafından rejime yönelik bir tehdit olarak gösterilen "siyasal İslam" kökeninden geldiğini bilmektedir. Türkiye'nin İsrail'e yönelik bakış açısının olumsuz yönde değişmesi ve İsrail ile olan stratejik işbirliğinin koparılması noktasında 1990'lı yıllarda İsrail'in de yardımıyla ötekileştirilen siyasal anlayıştan gelme isimlerin etkin bir rol oynamaları, İsrail'in Türkiye'yi yöneten kadrolara olan bakışını olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu durum da ikili ilişkilere yansımaktadır.

Türkiye'nin dış politika anlayışı bakımından önemli bir değişikliğe gitmesi ve Ortadoğu'yu tehdit merkezli olarak ele almaktansa sosyo-kültürel yakınlık, ortak çıkarlar ve siyasal işbirliği ekseninde ele alarak bölgenin sahip olduğu ekonomik potansiyeli kendi lehine kullanma çabası içerisine girmesi, bölgesel manada İsrail'in ötekileştirilmesini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin, 1990'lı yıllarda olduğu gibi, İsrail'in çıkarlarına ve dış politika çizgisine bağımlı olarak hareket etmektense konjonktürel gelişmeleri dikkate alan, çok yönlülüğe önem veren, pragmatist ve nispeten bağlantısız bir dış politika çizgisine yönelmesi İsrail-Türkiye İlişkileri'ni kötü yönde etkilemiştir.

2013, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/at-un-conference-erdogan-calls-zionism-crime-against-humanity.premium-1.506392> .

⁴⁵ Ufuk Ulutaş, "A Raid From the Sea: The Gaza Flotilla Attack and Blockade Under Legal Scrutiny", *SETA Policy Brief*, Sayı 55, Eylül 2011.

⁴⁶ Serdar Ş. Güner, "Religion and Preferences: A Decision-theoretic Explanation of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis*, Cilt 8, Sayı 3, 2012, ss. 217-230.

Sonuç

Türkiye-İsrail İlişkileri, Türkiye'nin NATO üyeliği ve AB adaylığına dayalı tek boyutlu dış politika çizgisini terk etmesi ve bulunduğu coğrafyayı bir tehdit olarak güvenlikleştirmektense işbirliği temelinde anlamlandırmayı tercih etmesi sonrası çatışmacı bir görünüm kazanmıştır. Türkiye'nin, pragmatik amaçlar taşıyan, çok yönlülük içeren, sosyo-kültürel bağlar üzerinden yürütülen ve gerektiğinde din unsurunu da referans olarak alan yeni dış politika stratejisi, 1990'lar boyunca Türkiye ile ilişkilerini ortak tehdit ve çıkar ilişkisi temelli stratejik bir işbirliği şeklinde düzenleyen İsrail'in işine gelmemektedir. Aşırı sağın İsrail iktidarında süreklilik kazanan etkinliği ve Türkiye ile İsrail hükümetleri arasında tırmanan/tırmandırılan gerginlik, Filistin Meselesi eksenli atışmalar, Davos Krizi ve Mavi Marmara Olayı ile birleştiği noktada ilişkilerin diplomatik ve siyasal anlamda kopma noktasına gelmesine neden olmuştur.

İki ülkenin ortak çıkarlarının bulunması ve her iki ülkenin ABD Dış Politikası'ndaki yeri ve önemi nedeniyle Türkiye-İsrail İlişkileri'nin her daim bugünkü görüntüsünü koruyacağı beklentisi çok iddialı olacaktır. Zira Ortadoğu coğrafyası, iki ülkeyi yeniden ortak bir paydada buluşturabilecek ve ortak çıkarlar ile tehditlere dayalı stratejik işbirliğinin altının yeniden çizilmesini sağlayacak bir potansiyele sahiptir. Arap Baharı sonrası Mısır, Suriye ve Filistin'de oluşan toplumsal ve siyasal hareketliliğin İsrail'in güvenlik kaygılarını arttırması, İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini etkileyebilecek önemli bir unsurdur. Zira İsrail, Türkiye'nin bu ülkeler ve toplumlar üzerinde elde ettiği siyasal meşruiyete ihtiyaç duyabilir. Yine Suriye Krizi'nin Rusya ve İran'ın da dâhil olduğu ve çözülmesi oldukça güç bir küresel mesele haline dönüşmesi de Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin onarılmasını gerektirebilir. İran'ın, Suriye'de Esad karşıtı muhalefeti destekleyen Türkiye'nin aksine, Suriye Meselesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda kullanması ve Esad'a destek vermesi, İsrail ile İran arasındaki kriz ile birlikte okunduğunda Türkiye ve İsrail'in ortak tehdide dayalı bir işbirliği ilişkisi geliştirmelerini sağlayabilir. Türkiye'nin, Suriye'de Esad yönetimine karşı mücadele veren radikal örgütlerle işbirliği yapması endişesi, Suriye'nin geleceğinde El Kaide ile bağlantıları olan bir yönetim görmek istemeyen ABD'yi harekete geçirebilir. Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın İsrail'e karşı eleştirinin dozunu giderek arttırması ve son olarak Siyonizmi "bir insanlık suçu" olarak değerlendiren açıklamaları, ABD'nin iki ülke arasındaki ilişkileri onarma yönünde inisiyatif almasını beraberinde getirebilecektir. Suriye Krizi'nin Rusya ve İran'ı da içerisine alan çok büyük bir problem haline geldiği gerçeği ortadadır. İran, bu meseleyi kullanarak Irak ve Lübnan'ı toplumsal ve siyasal bir çatışmanın hatta kanlı bir iç savaşın içerisine sürükleme potansiyeline sahiptir. Şiiler üzerindeki toplumsal nüfuzu İran'a bu şansı tanımaktadır.

Türkiye, Mavi Marmara Krizi sonrasında İsrail ile ilişkilerin tamir edilebilmesi için ortaya koyduğu şartlar (özür, ölenlerin ailelerine tazminat ve

Gazze Ablukası'nın kaldırılması) konusunda İsrail'den bütüncül bir yaklaşım görmediği takdirde adım atmaya yanaşmayacaktır. Zira Türkiye, Ortadoğu'daki toplumsal meşruiyetini ve siyasi etkinliğini İsrail'i ötekileştirerek inşa etmiştir. İsrail, belirtilen şartlar çerçevesinde yalnızca “özür” kıstasını yerine getirmiş ve tazminat ile abluka konusunda henüz olumlu bir adım atmamıştır. Bu nedenle, ortaya konan şartlar noktasında İsrail'in bütüncül bir adım atmaması halinde, ilişkilerin tamir edilebilmesi noktasında inisiyatif alınması güçleşecektir. Bu bağlamda, bundan sonraki süreçte, ABD'nin her iki taraf üzerindeki baskıyı arttırması ve özellikle İsrail tarafına Türkiye'nin ortaya koyduğu kıstaslar çerçevesinde birtakım adımlar attırması beklenmelidir. Obama Yönetimi'nin Filistin Sorunu konusunda yeni bir inisiyatif almaya hazırlandığı ve Arap Baharı'nın Ortadoğu toplumları nezdinde yarattığı siyasal dalgalanma ortada iken, İsrail'in özellikle Filistin konusunda atabileceği olumlu adımlar (Gazze Ablukası'nın hafifletilmesi gibi), Türkiye-İsrail İlişkileri'nin işbirliği çerçevesinde yeniden kurgulanmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Aras, Bülent, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Policy Brief*, Sayı 32, Mayıs 2009.
- Bacık, Gökhan, “The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited”, *Arab Studies Quarterly*, Cilt 23, Sayı 3, Yaz 2001, ss. 49-63.
- Bagdonas, Özlem Demirtaş, “A Poststructuralist Approach to Ideology and Foreign Policy: Kemalism in the Turkish Foreign Policy Discourse”, *Central European University Department of International Relations and European Studies*, Unpublished Doctoral Dissertation, Budapest, 2008.
- Balcı, Ali ve Kardeş, Tuncay, “The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization”, *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 2, 2012, ss. 99-120.
- Barysch, Katinka, “Can Turkey Combine EU Accession and Regional Leadership?”, *Centre For European Reform*, Policy Brief, Ocak 2010.
- Bennett, Naftali, “The Israel Stability Initiative: A Practical Program for Managing Israeli-Palestinian Conflict”, Erişim Tarihi: 15 Mart 2013, <http://www.onestateisrael.com/wp-content/uploads/2012/03/The-Israel-Stability-Initiative-Naftali-Bennett.pdf>.
- Cordesman et al., *Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War*, CSIS Press, Washington, 2007.
- Coşkun, Bezen Balamir, “Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, ss. 28-34.
- Danforth, Nicholas, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 83-95.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Diriöz, Ali Oğuz, “Erken Seçime Giden İsrail'deki Siyasi Görünüm ve Son Dakika Sürprizleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, ss. 30-39.
- Ergil, Doğu, “The Kurdish Question in Turkey”, *Journal of Democracy*, Cilt 11, Sayı 3, 2000, ss. 122-135.
- Erkmen, Serhat, “1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, ss. 157-185.

Flanagan, Stephen J. ve Brannen, Samuel J., "Turkey's Shifting Dynamics: Implications For US-Turkey Relations", *CSIS Report*, Haziran 2008.

Güner, Serdar Ş., "Religion and Preferences: A Decision-theoretic Explanation of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis*, Cilt 8, Sayı 3, 2012, ss. 217-230.

Haaretz, "At UN Conference, Erdogan Calls Zionism Crime Against Humanity", 28 Şubat 2013, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/at-un-conference-erdogan-calls-zionism-crime-against-humanity.premium-1.506392> .

Inbar, Efraim, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 8, Sayı 3, Güz 2009, ss. 39-47.

Inbar, Efraim, "The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and Its International Ramifications", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Mideast Security and Policy Studies, Sayı 89, Şubat 2011.

International Crisis Group, "Light at the End of Their Tunnels? Hamas and Arab Uprisings", Middle East Reports, Sayı 129, Ağustos 2012.

Kamel, Lorenzo, "Israel Remains on the Right: The Historical Reasons Behind a Long-Established Political Supremacy", *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers, Sayı 6, Şubat 2013.

Kane, Sean, "The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq", *United States Institute of Peace*, Special Report, Sayı 276, Haziran 2011.

Kardaş, Şaban, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?", *Middle East Policy*, Cilt 17, Sayı 1, Bahar 2010, ss. 115-136.

Kasapoğlu, Can, "The Turkish-Israeli Relations in 2013: Modest Expectations", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, ss. 10-20.

Kirişçi, Kemal, "Turkey's Demonstrative Effect and the Transformation of the Middle East", *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 2, 2011, ss. 33-55.

Kösebalaban, Hasan, "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is Its Strategic Significance?", *Middle East Policy*, Cilt 17, Sayı 3, Güz 2010, ss. 36-50.

Kushner, David, "Before and Beyond the Freedom Flotilla: Understanding Turkish-Israeli Relations", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Cilt 4, Sayı 3, 2010, ss. 21-31.

Larrabee, F. Stephen, "Greek-Turkish Relations in an Era of Regional and Global Change", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 12, Sayı 4, 2012, ss. 471-479.

Lindenstrauss, Gallia, "There is a Future and Turkish-Israeli Relations", *Hürriyet Daily News*, 29 Ocak 2013.

Ma'oz, Moshe, "The Arab Spring and the New Geo-Strategic Environment in the Middle East", *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 4, 2012, s. 13-23.

Makovsky, Alan, "The New Activism in Turkish Foreign Policy", *The Washington Institute*, SAIS Review, Kış/İlkbahar 1999.

Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Oğuzlu, Tarık, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate From the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008, ss. 3-20.

Oğuzlu, Tarık, "Turkey's Eroding Commitment to NATO: From Identity to Interests", *The Washington Quarterly*, Cilt 35, Sayı 3, Yaz 2012, ss. 153-164.

Öniş, Ziya, "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest", *Insight Turkey*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, ss. 45-63.

Petras, James, *The Power of Israel in the United States*, Clarity Press, Atlanta, 2006.

Press TV, "Turkey Slams Israeli Airstrike Near Syrian Capital", 4 Şubat 2013, <http://www.press.tv/detail/2013/02/04/287160/turkey-condemns-israel-attack-in-syria> .

Rabasa, Angel ve Larrabee, F. Stephen, "The Rise of Political Islam in Turkey", *RAND Corporation*, 2008, ss. 37-47.

Robins, Philip, "Turkish Foreign Policy Since 2002: Between a Post-Islamist Government and a

Kemalist State”, *International Affairs*, Cilt 83, Sayı 1, 2007, ss. 289-304.

Sadık, Giray, “Magic Blend or Dangerous Mix? Exploring the Role of Religion in Transforming Turkish Foreign Policy From a Theoretical Perspective”, *Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 3, 2012, ss. 293-317.

Sayarı, Sabri, “Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”, *Journal of International Affairs*, Cilt 54, Sayı 1, 2000, ss. 169-182.

The Jerusalem Post, “Turkey Condemns Israeli Airstrikes on Gaza Strip”, 16 Kasım 2012, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=292189> .

The Telegraph, “Israel Government Formed in Time for Barack Obama Visit”, 15 Mart 2013, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/9933618/Israel-government-formed-in-time-for-Barack-Obama-visit.html> .

Ulutaş, Ufuk, “A Raid From the Sea: The Gaza Flotilla Attack and Blockade Under Legal Scrutiny”, *SETA Policy Brief*, Sayı 55, Eylül 2011.

Uzer, Umut, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, 2011, ss. 137-168.

Waxman, Dov, “The Real Problem in US-Israeli Relations”, *The Washington Quarterly*, Cilt 35, Sayı 2, Bahar 2012, ss. 71-87.

Yılmaz, Türel, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 1, 2010, ss. 9-24.

